

EMILE SCHRIJVER

DE
FIRKOVICH-
BENDE

2023 Prometheus Amsterdam

Voor mijn lieve oude moeder: de nuchterheid zelve.

© 2023 Emile Schrijver

Omslagontwerp Robbie Smits

Omslagbeeld stadsgezicht Neil Spence/Getty; draken British Library;
schrift op de achtergrond Collectie Universitaire Bibliotheken Leiden

Foto auteur Anneke Hymmen

Opmaak binnenwerk Mat-Zet bv, Huizen

www.uitgeverijprometheus.nl

ISBN 978 90 446 5472 1

Voor we bij de synagoge van Belogorsk op de Krim aankwamen, had zich al een menigte joden verzameld, als voor een veldslag... In de synagoge nam ik een hamer en sloeg er de westelijke muur mee in, die slechts dertig centimeter dik was en het onmiddellijk begaf, zodat er een gat als een raam in verscheen... Daarna gaf het stadshoofd de voormannen de opdracht de onderste helft van de muur bloot te leggen. Daar was een geheime bewaarplaats met fragmenten en bladzijden van boeken, genoeg voor enkele wagonladingen... En de joodse oudsten snikten hulpeloos, trokken aan hun baarden en zeiden: 'Wie de Verwoesting van de Tempel niet gezien heeft, zal tenminste getuige zijn van onze ondergang.'

Abraham Firkovich, Avne Zikaron (Gedenkstenen),
gedrukt in Vilnius in 1872, p. 17

De grote leraar Salomon, moge de nagedachtenis van de rechtvaardigen tot zegen zijn, zoon van de heilige Rabbi Izaak, moge zijn nagedachtenis tot zegen zijn, uit Frankrijk, is van ons weggenomen op donderdag 29 Tammoez 4865, 13 juli 1105. Hij was 65 jaar oud toen hij werd weggeroepen.

Uit een handschrift uit 1305 van Salomon ben Izaak (Rasji),
Commentaar op de Tora, bewaard in de Biblioteca Palatina in
Parma (Parm. 3115, De Rossi 175) fol. 198v

Zie, we reizen naar een ver land om te strijden tegen de koningen van dat land. We nemen onze levens in de hand om alle koninkrijken die niet in de gekruisigde geloven te doden en te onderwerpen. Dan moeten we dat zeker ook met de joden doen, die hem immers gedood en gekruisigd hebben.

Een gangbare oproep van kruisvaarders gedurende
de eerste kruistocht van 1096

1 Amsterdam, woensdag 24 mei 2023

‘Au, godverdomme, idioot!’

Max Blitz knalde met zijn hoofd op straat en schreeuwde het uit van de pijn.

‘Jeetje, meneer, gaat het wel?’

Het leek een vrouwenstem. Een agressieveling met een zwarte integraalhelm was voor de deur van zijn appartement in Amsterdam-Zuid met zijn brommertje keihard op hem ingereden, dat wist hij nog. Het leek erop dat hij hem daarna niet alleen met een of andere boksring een dreun tegen zijn schouder had gegeven, maar dat hij hem terwijl hij op de grond lag ook nog eens in zijn linkerhand had gestoken. Toen hij zijn ogen half opende zag hij dat dat niet alleen maar zo leek. Het mes stond bijkans na te trillen in zijn hand en het bloed gutste eruit. En dat bloeden werd niet minder toen hij het mes er met veel moeite uit trok. Zijn hand was zeker gebroken.

Dit begon uit de hand te lopen.

Een kleine drie weken eerder

2 Jeruzalem, donderdag 4 mei 2023

‘Od kos Macallan whisky, be-wakasja.’

Max lag onder een parasol aan het zwembad van het King David Hotel in Jeruzalem en bestelde een tweede glas Macallan, achttien jaar oud. Hij had er twee weken vakantie op zitten. Het hotel was luxueus maar ook wat oubollig en de service liet soms te wensen over. Het teerde vooral op de talloze beroemdheden die er in de loop van tientallen jaren gelogeed hadden. Nu sliepen er veel rijke Amerikaanse, meest religieuze joden, gezinnen met verwende, continu schreeuwende kinderen, maar ook bescheiden, wankel lopende, aandoenlijke echtparen van boven de tachtig.

De laatste keer dat hij hier geslapen had, had hij zijn suite gedeeld met een oudere Italiaanse collega die hij door een gezamenlijke klus steeds beter had leren kennen. Ze hadden genoten van het feit dat ze beiden vrijgezel waren. Isabella, bijna vijftien jaar ouder, had beduidend meer fysiek uithoudingsvermogen aan de dag gelegd dan hij en hij had het niet erg gevonden dat ze na een week terug moest naar Milaan. Het contact was door alle lockdowns met hun reisbeperkingen verwaterd, maar hij dacht er met plezier aan terug.

De twee weken vakantie hadden hem goed gedaan, ook omdat hij ze niet helemaal alleen had hoeven doorbrengen. Aan de Hebrew University werkte een voormalige studiegenoot, die haar proefschrift in Israël had geschreven. Ze verdroegen elkaar al jaren uitstekend en ze was een paar keer blijven slapen. Daar spraken ze verder niet over, niet van tevoren en niet achteraf.

Hij had in de voorbije maanden hard gewerkt. Het was hem op-

nieuw duidelijk geworden dat het de juiste keuze was geweest om na zijn afstuderen zijn geld te verdienen als zelfstandig onderzoeker van joodse boeken en kunst. Hij had zijn schaapjes nog niet helemaal op het droge, maar het ging hem meer dan gemiddeld goed.

Hij checkte op zijn telefoon of hij nieuwe mail had gekregen. Niks van betekenis, maar toen hij zijn telefoon weer neerlegde werd hij gebeld door een Brits telefoonnummer.

‘Goedemiddag, meneer Blitz. U spreekt met Yankel Kirschenbaum uit Londen. Ik zit hier met mijn zus Esti Kirschenbaum. Wij hebben een groot makelaarskantoor in Londen, *baroech ha-sjem*, God bless.’

‘Aangenaam.’

‘U kent ons niet, maar wij hebben uw naam doorgekregen van niet-joodse vrienden van ons, Meredith en Winston Blackwell uit Norwich. Meredith is een oud-studiegenoot van ons. Wij hebben van haar begrepen dat u ze ooit geholpen heeft bij de verkoop van de kunstcollectie van haar overleden vader.’

‘Dat klopt. Ik bewaar heel warme herinneringen aan Meredith en Winston,’ loog Max. Hij vond ze onuitstaanbaar pedant en had bovendien maanden op zijn geld moeten wachten. Maar dat wachten was wel de moeite waard geweest, want hij had uiteindelijk bijna een ton aan ze verdiend.

‘Dat begrijp ik,’ vervolgde Kirschenbaum. ‘Het zijn goede mensen.’ Hij liet een korte stilte vallen. ‘De Blackwells waren zeer over uw bemiddeling te spreken en ze wisten ons te vertellen dat joodse boeken en joodse kunst uw grootste specialiteit zijn.’

‘Ja, dat klopt.’

‘Uw naam is ook door onze vader wel eens genoemd, maar ik neem niet aan dat er ooit contact geweest is.’

‘Nee, dat had ik anders zeker onthouden, zo beroerd is mijn geheugen nog niet.’

‘Baroech ha-sjem, *may He be blessed.*’

Hij was hartstikke vroom, deze Yankel. Al die zegeningen hielden het gesprek behoorlijk op.

‘Wij hebben nu hetzelfde probleem als onze vrienden uit Norwich. Onze vader Berl ben Yankev, *zichrono li-weracha*, zijn nagedachtenis zij tot zegen, is vorig jaar op tachtigjarige leeftijd overleden.’

‘*Baroech dajan ha-emet*, gezegend is de waarachtige rechter,’ zei Max, om Kirschenbaum in al zijn vroomheid tegemoet te komen en te laten zien dat hij ook niet van gisteren was. Hij hoopte dat het de juiste zegenspreuk was. In streng religieuze kringen voelde hij zich vaak een autist die wel geleerd had wat te doen maar dat verder niet kon invoelen.

‘Dank u. Nu het jaar van rouw voorbij is, willen we u graag betrekken bij onze pogingen een goede plek te zoeken voor het levenswerk van onze vader, zijn collectie oude heilige *seforim*, zijn boeken waarvan er sommige al vele honderden jaren oud zijn.’

‘Dat klinkt heel interessant. Gaat u verder.’ *Je wist nooit hoe een koe een haas vangt.*

‘Voor alle duidelijkheid: wij weten niet of we de boekencollectie willen behouden, of aan een joodse bibliotheek schenken of verkopen. We willen u nu vooral vragen om snel naar Londen te komen en de boeken te bekijken.’

‘Oké...’

‘Misschien kunt u dan ook een blik werpen op de andere kunst. Als u bijvoorbeeld vier dagen kunt komen, hebben we voldoende tijd om uw bevindingen en een mogelijke verdere samenwerking te bespreken.’

Max wist uit ervaring dat dit soort gespeelde onzekerheid over de bestemming van een collectie bijna altijd leidde tot verkoop. Waar hij dan een rol in zou kunnen spelen.

‘Ik zit in Jeruzalem,’ zei hij, ‘maar ik vlieg morgen weer terug.’

Begin volgende week moet wel lukken, denk ik.'

'Mooi. Even *tacheles*. Wij vergoeden uw onkosten en betalen u een dagvergoeding van tweeduizend pond. Een businessclass ticket en een goed hotel zijn geen probleem. Wij kunnen dat ook door ons kantoor voor u laten boeken.'

'Als u daar 2500 pond van maakt, lijkt me dat een mooi begin van een goede samenwerking. Ik regel mijn eigen boekingen wel. Heeft u mijn e-mail?'

'2500 per dag dan, oj. Ja, uw e-mail heb ik van Meredith doorgekregen. Fijn dat dit allemaal lukt. Ik stuur u even een mailtje met onze gegevens. Ik verheug me op een mooie samenwerking, *im jirtse ha-sjem*, als de Eeuwige het wil.'

Zodra de verbinding was verbroken kwam de beloofde e-mail met contactgegevens van Yankel Kirschenbaum binnen. Het make-laarskantoor van broer en zus Kirschenbaum bleek gevestigd in de Londense wijk Stamford Hill, waar meer dan 15.000 zeer religieuze, vooral chassidische joden wonen, van wie de meesten het niet per se breed hebben.

Max was uitgerust en had wel zin in een mooie opdracht. Hij besloot snel spijkers met koppen te slaan. De ongebruikelijke generositeit van broer en zus Kirschenbaum maakte alles extra aantrekkelijk, net als de herinnering aan de commissie van hun niet-joodse vrienden Meredith en Winston. Als hij vrijdag overdag terugvloog kon hij thuis wat zaken regelen, zijn moeder opzoeken en een borrel drinken met zijn vriend Martijn. Hij kon dan op maandag in de loop van de ochtend een vlucht naar Londen nemen en na de lunch in Stamford Hill zijn. Even afwachten of de Kirschenbaums dat ook een goed idee vonden.

Hij boekte zijn vlucht terug en nam een laatste duik in het 25 meterbad. Het was zelfs aan het eind van de middag tegen de dertig graden en hij had het bloedheet. Hij moest meer zwemmen.

Hij had zich in twee weken tijd van vijfhonderd romeinse mijlen naar tweeduizend romeinse mijlen opgewerkt. Zo'n progressie zat er op de fiets of hardlopend niet in. Hij poedelde nu meer dan hij zwom en de whisky zat hem niet in de weg.

Op het terras achter Max' hotel had je een geweldig uitzicht op de oude stad en ze hadden er een kleine maar goede vegetarische kaart. Om het af te leren bestelde hij een combo van smeersels van artisjok en kikkererwten, waaronder de romigste hummus die hij in jaren had gegeten. Er werd voortreffelijk brood met za'atar, olie en zeezout bij geserveerd. Om het niet te laat te maken wilde hij om acht uur Israëlische tijd twee minuten stil zijn voor de Dodenherdenking, hoewel het in Nederland dan pas zeven uur was. Dat hij herdacht met uitzicht op de oude stad in Jeruzalem rechtvaardigde voor hem deze praktische keuze.

Na het eten ging hij terug naar de ruime lobby. Hij wilde een laatste keer zijn favoriete Israëlische hoteltafereel zien. Er liepen veel jonge mensen rond, evident zeer vrome jonge mensen. Mannen, jongens nog, met vlasbaardjes, strak voor zich uit kijkend, zonder uitzondering in zwarte pakken, de meeste met hoed, met als enig onderscheidend kledingstuk een gekleurde stropdas, bijna altijd effen, meestal lichtblauw, maar soms gewaagder, rood of groen.

Meisjes, misschien nog iets jonger dan de mannen, veel van hen meer verkleed als vrouw dan werkelijk volwassen, zichtbaar nerveus, met lange rokken in bedekte kleuren, ver over de knieën, dikke kousen, blouses met lange mouwen, lage schoenen en perfect maar zeer bescheiden opgemaakt. Van jongs af waren ze door drongen van de noodzaak hun leven te leiden in *tzenioet*, bescheidenheid en nederigheid. Dat moest dan vooral blijken uit hun zedige gedrag en kleding.

De jonge mannen en vrouwen werden meestal door hun ouders begeleid naar het King David Hotel, of afhankelijk van de beschikbare middelen naar andere, minder luxueuze hotels. Ze kwamen daar voor een afspraakje, een kennismakingsgesprek, dat was voorbereid door hun ouders in nauw overleg met een huwelijksmakelaar, een *sjadchen* in het Jiddisch. Vooral voor de vrouwen was zo'n afspraakje vaak hun eerste serieuze contact buiten de veilige omgeving van de familie en de streng naar sekse gescheiden scholen. De ouders zorgden dat de makelaars een soort religieus cv kregen van hun huwbare kinderen, dat vervolgens bestudeerd werd door potentiële schoonouders. Als beide partijen akkoord gingen volgde het afspraakje tussen de mogelijk toekomstige echtelieden, waar Max zo graag naar keek.

In het kwartier dat hij er nu zat had hij al vier stelletjes gezien die elkaar hadden geïdentificeerd en onwennig met elkaar in gesprek probeerden te komen. Twee van de vier mannen hadden een religieus boek bij zich, herkenbaar aan de lelijke gouden belettering op zwart, bruin of blauw kunstleer, waarschijnlijk om makkelijker door de ballotage te komen. Je kon de ouders en de *sjadchen* van een afstandje gespannen zien meekijken. Hij had gelezen over mannen en vrouwen die pas na tientallen eerste afspraken voor een of meer vervolgafspraakjes kozen, dus er was nog wel sprake van een zekere vrije keuze. Vaak werd de uiteindelijke 'deal' beklonken in het King David.

Het was een geweldig schouwspel, vervreemdend ook, en de gedachte dat enkele van deze stelletjes binnen een paar weken getrouwd zouden zijn en binnen een paar jaar een stoet kinderen zouden hebben was amusant en een mooie afsluiting van zijn verblijf in Jeruzalem. Zo veel vrome toewijding aan de goede zeden, in hetzelfde hotel waar hij zich slechts had hoeven concentreren op zijn escapades met zijn voormalige studiegenoot.

4 Londen, vrijdag 5 mei 2023

Kasimir Schneller klapte met een tevreden gevoel zijn laptop dicht. Hij had net de laatste redactie van zijn artikel goedgekeurd en teruggestuurd naar de hoofdredacteur van het *Times Literary Supplement*. Er zou nog een week overheen gaan tot ze zijn artikel zouden publiceren en er restte hem niet veel meer dan wachten op het moment dat hij de wereld versted zou doen staan van zijn vondst.

Hij vond het prachtig dat hij als Duitser een artikel kon publiceren dat wereldwijd tot grote opwinding zou leiden, zowel in joodse als in niet-joodse kringen. Dat zijn verhaal wel wat open eindjes kende deed daar niet per se iets aan af. Hij was een volwassen leven lang verongelijkt geweest over het gebrek aan erkenning van zijn academische kwaliteiten en hij was ervan overtuigd dat dat nu goed zou komen. Een goede reputatie, of preciezer gezegd erkenning, was belangrijker.

Omdat hij een zo groot mogelijk publiek wilde bereiken had hij ervoor gekozen niet in een of ander obscuur wetenschappelijk tijdschrift te publiceren, maar in *Times Literary Supplement*. Dat was al tientallen jaren het belangrijkste Britse culturele tijdschrift. Hij had daar goede connecties doordat hij kort na zijn komst naar Londen een jaar een relatie had gehad met een mooie stagiair, George. Die zat inmiddels in de hoofdredactie en had een goed woordje voor hem gedaan. Hoewel het leeftijdsverschil hun relatie na een jaar fataal was geworden, hadden ze nog steeds een leuk contact. Ze gingen af en toe samen eten en naar klassieke concerten.

Schneller woonde nu alweer een dikke zes jaar in Londen en miste zijn geboortestad Düsseldorf, waar hij het grootste deel van zijn leven gewoond had, niet meer. Maar 'Die Lorelei' van Düsseldorfs beroemdste dichter Heinrich Heine hing ingelijst aan de muur van zijn woonkamer, omdat de beroemde eerste verzen goed pasten bij zijn temperament. *Ich weiss nicht, was soll es bedeuten, daß ich so traurig bin.*

In zijn nieuwe thuishaven Londen, waar hij middeleeuwse geschiedenis doceerde aan het best wel chique King's College, was het academische klimaat veel inspirerender dan in Düsseldorf. Hij had er contact met collega's uit allerlei vakgebieden, inclusief de joodse studies, en cultureel gezien was Londen binnen Europa onverslaanbaar.

Nadat hij zijn studie mediëvistiek had afgerond had hij jarenlang aan de hand van een nogal vrome Nederlandse rabbijn in Düsseldorf Hebreeuws geleerd, en niet zonder succes. Hij sprak de taal heel behoorlijk en legde er eer mee in dat hij inmiddels ook een paar wetenschappelijke artikelen had gepubliceerd in joodse wetenschappelijke tijdschriften waarvoor hij middeleeuwse Hebreeuwse bronnen gebruikt had.

Zijn carrière was langzaam op gang gekomen. Voordat hij in Düsseldorf eindelijk een academische positie had gekregen had hij in een restauratieatelier voor perkament en papier gewerkt. Een beroemde restaurator had hem de fijne kneepjes van het vak bijgebracht. Hij had tegen zijn leermeester opgekeken, maar op diens voorstel om het atelier over te nemen was hij, achteraf gelukkig, nooit ingegaan. Aan zijn jaren in de restauratie had hij een liefde voor oude materialen overgehouden, die hem in zijn academische werk soms van pas kwam.

Hij belde Mendel Goldman in Jeruzalem, een religieuze handelaar in oude Hebreeuwse manuscripten en gedrukte boeken die hij kende uit zijn tijd als restaurator. Goldman dacht ten onrechte

dat zijn klanten het op prijs stelden als de boeken die hij ze leverde er fris gerestaureerd uitzagen. Dat werk bracht hij al jaren naar het atelier van Schnellers leermeester, ook nu die daar zelf alweer jaren weg was. Schneller had hem nooit durven vertellen dat er klanten waren die direct na aankoop weer terugkwamen naar het atelier, om de band die Goldman er net om had laten zetten weer te laten verwijderen en te vervangen door eentje die ze mooier vonden. Dat zou ook niet goed geweest zijn voor de handel. Schneller sprak Hebreuws met hem en luisterde graag naar zijn duidelijk door het Jiddisch beïnvloede tongval.

‘Mendel, je weet toch wel zeker dat de tests die je hebt laten doen op het perkament en de inkt in orde waren? Ik heb er nog steeds een ongemakkelijk gevoel bij. Het laboratorium ken ik niet en ook online heb ik niets kunnen vinden.’

‘Maak je geen zorgen, beste Kasimir,’ Goldmans uitspraak van Schnellers voornaam klonk altijd bijna Pools, ‘alles is in orde en de tests zijn gedaan door de beste specialisten. Vergeet niet dat ik een enorm commercieel belang had bij de oude Berl Kirschenbaum, van gezegende nagedachtenis. Ik ben benieuwd wat zijn kinderen gaan doen met zijn collectie.’

‘Ik ook, Mendel. Ik hoop vooral dat de spullen uiteindelijk in Londen blijven. Ik weet dat jij daar anders over denkt.’ Heimelijk dacht hij daar zelf ook anders over, het zou hem worst wezen.

‘Als jouw artikel verschenen is, zal de wereld versteld staan.’

‘Ik kan alleen maar hopen dat men het gaat lezen.’

‘We gaan het zien. Ik heb de afgesproken drieduizend euro overgemaakt naar je rekening in Duitsland.’

‘Dat zou ik moeten overmaken naar mijn universiteit, dat honorarium. Of naar een of ander goed doel.’ Niet dat hij dat zou doen. Goldman mocht vooral niet weten dat hij het geld wel degelijk belangrijk vond.

‘Dat moet je helemaal zelf weten, baroech ha-sjem, gezegend is

de Eeuwige. Je hebt het eerlijk verdiend.'

'Ik weet niet...' *Ik weet niet of de rest van jouw wereld de goede trouw van een gefrustreerde corpulente homoseksuele Duitser van in de zestig net zo makkelijk voor kennisgeving aanneemt als jij, had hij willen zeggen.* Maar hij slikte het in.

'Dank je, Mendel, dat stel ik zeer op prijs.'